

Siv Stolpe-Kaustinen

Bakgrund

I VARDAGLIGT TAL används ofta begreppet jämställdhet som en självklarhet utan att man desto mer ingående reflekterar över vad detta begrepp innebär. När det gäller jämställdhet som koncept och som samhällspolitiskt mål betraktat, finns det positiva, negativa och också likgiltiga attityder till detta. Att påstå att jämställdhet är en redan etablerad företeelse i samhället vore vanskligt, eftersom jämställdhet fortfarande, i vissa läger, betraktas som ett modernt påfund av kvinnor som vill stärka sin egen position. Att ett jämställt samhälle är ett omtvistat mål ännu i dagens Finland kommer väl till synes i samhällsdebatten, även om man gärna framhåller att kvinnorna i Finland fick rösträtt som de första i Europa och blev valbara som de första i världen genom 1906 års lantdagsordning. När till exempel kvotprincipen (*Lag om ändring av lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män* (609/1995) infördes i dåvarande *Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män* (1986/60) i syfte att representera båda könen med åtminstone 40% i alla offentliga organ såsom kommunala nämnder, uppstod protester som inte har tystnat än idag. Man har hävdat att kvotprincipen endast har skapats för att kvinnor skall få det lättare att vinna inträde i politiken, trots att sammansättningen av fullmäktigesamlingarna naturligtvis sker genom kommunalvalen. Finlands jämställdhetslag reviderades 2005 och innebär, bland annat, att om antalet anställda hos en arbetsgivare regelbundet är minst 30, skall arbetsgivaren årligen göra upp en jämställdhetsplan tillsammans med personalen och också årligen genomföra åtgärderna i enlighet med planen. Liksom i de övriga nordiska länderna implementeras jämställdhetsåtgärderna på laglig väg även om de nordiska lagarna skiljer sig från varandra både med avseende på fokus och på innehåll.

Men när det gäller att förebygga och förhindra mäns våld mot kvinnor i Finland hänvisar man till *Polislagen* (7.4. 995/493) och

Strafflagen (21.4 1995/578) vilkas påverkansmöjligheter inte är lika betydande som lagstiftningen gällande kvinnofrid i Sverige. I Sverige kommer brottet mot kvinnofrid till uttryck i själva konstruktionen av brottet. Premissen är att bli utsatt för våld i nära parrelationer (Nordborg 2002). För första gången är det kvinnors erfarenheter som är grunden för den straffrättsliga normen. Detta är nytt inom svensk lagstiftning och en innovation i den postmoderna rätten (Nordborg 2005).

Som tidigare nämndes råder det delade meningar om jämställdhet som idé och som mål. Att man lagstiftar om jämställdhet kan tolkas på olika sätt. Det är å ena sidan värdefullt att man arbetar för att nå jämställdhet på många olika sätt men å andra sidan så förefaller det som om det motstånd mot jämställdhet som existerar tenderar att vara ihållande och stabilt eftersom man måste skrida till legala åtgärder för att nå framåt i jämställdhetsarbetet.

Är jämställdhet rättvist?

DEBATTEN, DISPYTERNA OCH de verbala krigen angående jämställdhetsfrågor leder, helt osökt, till frågan: Är jämställdhet rättvist? En av intentionerna med denna artikel att försöka utvärdera jämställdhet ur ett rättviseperspektiv. Jämställdhet utgör ju ett etablerat mål och för att nå en målsättning krävs handlingar. Men förändringsförsök väcker ofta motstånd och oro. Inte minst på grund av det sistnämnda känns det angeläget att bevisa att jämställdhet kan försvaras på rättvisa grunder. Det övergripande syftet med artikeln är att besvara frågan: Är jämställdhet rättvist? Som utgångspunkt för resonemanget kring rättvisa har John Rawls mycket omdebatterade teori om rättvisa (1971) jämte revideringar och tillrättalägganden valts. Det bör framhållas med skärpa att avsikten inte är att bidra till kritiken av John Rawls eftersom detta redan har gjorts och fortfarande görs ur olika konstruktiva, värorienterade och insiktsfulla perspektiv. Föresatsen, gällande Rawls teori, är endast att försöka använda denna ur en kreativ synvinkel i sökandet efter svaret på frågan huruvida jämställdhet är rättvist.

Rättvisa, jämlikhet och jämställdhet

EN VANLIG TOLKNING av rättvisa är att definiera denna som »jämlikhet» eller som »legitimt förvärv». Den senare syftar på att var och en skall ha rätt att behålla det man fått på ett legitimt sätt. Jämlikhet kan ju i detta sammanhang betraktas som en lika fördelning som syftar till rättvisa men det är givetvis inte fråga om enbart lika fördelning eftersom en sådan fördelning kunde resultera i de mest katastrofala åtgärder. För att använda ett trivialt exempel på enbart lika fördelning, kan man hänvisa till att man inom sjukvården skulle fördela kirurgiska ingrepp enligt principen om lika fördelning i stället för att beakta de faktiska behoven av åtgärder.

I denna kontext visar sig tolkningen av rättvisa som jämlikhet att utgöra den mest intressanta infallsvinkeln eftersom såväl rättvisa som jämlikhet kan kopplas till jämställdhet.

Rawls (1971) delar begreppet rättvisa i två delar. Enligt Rawls skall rättvisa förstås så att denna utgör endast en av många önskvärda egenskaper hos sociala institutioner. Rättvisa skall således inte förväxlas med en allmän framtidsvision av ett gott samhälle. När det gäller jämlikhet, blir det, enligt Rawls, nödvändigt att betrakta jämlikhet som: 1. en aspekt av begreppet rättvisa 2. det jämlikhetsbegrepp som hör till ett vidare socialt ideal. Tullberg (2004, s. 70) som, bland många andra, kritiserar Rawls hävdar att det är oförsvarbart att definiera rättvisa som jämlikhet och konstaterar »... men bara det att jämlikhet kan ses som en seriös kandidat visar hur eländigt det är ställt i rättvisedebatten». Tullberg anser att Rawls har försökt kombinera en processsyn med en resultatsyn och i och med detta kan jämlikhet inte komma ifråga som synonym till rättvisa därför att denna präglas av en resultatsyn och inte tar hänsyn till den process som föregått.

Kan man i stället fråga om rättvisa är ett kännetecken för jämlikhet och också jämställdhet?

Begreppet jämställdhet åsyftar tanken om jämställdhet mellan män och kvinnor. Jämställdhet kan betraktas som ett normativt begrepp eftersom det bakom användandet av detta finns en tanke om att människor av båda könen skall ha lika värde. Jämställdhet

förväxlas ofta med jämlikhet¹ som dock utgör ett vidare begrepp än vad jämställdhet gör. Jämlikhet innebär rättvisa mellan individer och grupper i samhället. Utgångspunkten för jämlikhet är således att alla människor har lika värde. Begreppet jämlikhet måste liksom begreppet jämställdhet sättas i relation till behandlingen eller bemötandet av någon eller några människor eller grupper inom ett visst begränsat område. Det är svårt att veta om man är ojämnt eller icke jämställt behandlad om man inte har någon att jämföra sin situation med. Man kan också betrakta jämställdhet mellan kvinnor och män som en viktig jämlikhetsfråga. Detta framkommer inte minst när genomförande av jämlikhetsåtgärder utan hänsyn till jämställdhetsaspekter, inte bidrar till lika villkor för kvinnor och män.

När man strävar efter att ange vad något viktigt samhällsligt begrepp står för kan man enligt Hansson (2001) ta ställning till huruvida begreppets innebörd är kontroversiellt samt till hur laddat med värden begreppet i fråga är. Rättvisa är ju som Hansson (2001, s. 17) uttrycker detta »ett allmänt omfattat honnörsord». Rättvisa ses som något bra och något gott och följaktligen som eftersträvansvärt. Men rättvisa utgör också ett kontroversiellt begrepp. Man kan använda rättvisa både för och emot någonting. Roth (2002, s. 10) betraktar även jämställdhet som ett kontroversiellt begrepp och gör följande antydning: »...och kanske beror det på att jämställdhet bland annat handlar om makt och fördelning av makt». Hansson (2001) lägger in ytterligare ett angreppssätt i syfte att utreda betydelsen av begreppet rättvisa. Som nämndes redan i föregående stycke krävs det en referensgrupp – man måste ju ha någon eller några att jämföra sin ställning med. Men Hansson påminner också om att begreppet rättvisa tenderar att ha en entydigt positiv klang eftersom man knappast, åtminstone inte öppet, påstår sig vara motståndare till rättvisa. Dessutom kan rättvisa också innebära att det finns acceptabla skäl för de skillnader som finns. Om till exempel en person begår ett överlagt mord torde det anses som rättvist att denna person får ett strängare straff än en person som gjort sig skyldig till felparkering. Men som Hansson (2001) också påpekar: man kommer inte särskilt långt i granskningen av rättvisa genom jämförelser av detta slag.

Det är ändå inte otänkbart att utnyttja de här relaterade exemplen för att jämföra begreppet rättvisa med begreppet jämställdhet. När det gäller kravet på referensgrupp står det klart att ett subjektivt bestämmande av huruvida man upplever jämställdhet kräver att man har någon att jämföra sin situation med. Till exempel skulle många kvinnor knappast känna sig lönemässigt diskriminerade i det fall att de inte hade en grupp män, med samma arbetsuppgifter och krav men högre löner, att jämföra sin ekonomiska situation med. Det kontroversiella hos begreppet jämställdhet är knappast entydigt positivt i likhet med det som Hansson anför om rättvisa. Jämställhetsfrågor tenderar att ha en provocerande inverkan och inom jämställhetsdebatten höjs också röster mot jämställdhet som ett samhällspolitiskt mål. Det tenderar snarare som om jämställdhet, i brist på bättre formulering, kan betraktas som ett tvetydigt begrepp. Frågan som gäller huruvida det finns acceptabla skäl för de skillnader som finns är också mycket intressant ur ett jämställdhetsperspektiv. När det gäller rättvisa och jämlikhet godtar gemene man svårligen öppet, att människor behandlas olika på grund av etnisk tillhörighet. En medborgare i »vår kultur» förväntas inte heller acceptera att kvinnor och män försätts i olika ställning på grund av sin könstillhörighet. Men ändå protesterar man i vissa kretsar högt eller mer tystlåtet mot jämställdhet som ett ideal. Kanske man antar att det finns helt naturliga och acceptabla skäl för de skillnader som råder mellan kvinnor och män, till exempel beträffande politiskt inflytande, karriärmöjligheter, löner och ansvar för familj?

Jämförelsen av begreppen rättvisa, jämlikhet och jämställdhet tyder på att dessa tre begrepp står i ett slags förhållande till varandra eftersom jämlikhet och jämställdhet kan ses som en tolkning av rättvisa och rättvisa kan ses som en förutsättning för jämlikhet och jämställdhet. Man skulle, till exempel, knappast påstå att man strävade efter rättvisa förhållanden mellan kvinnor och män i det fall där man inte såg rättvisa som ett kriterium för denna strävan till jämställdhet. Med ledning av detta resonemang kan man sluta sig till att rättvisa är en utgångspunkt för jämställdhet även om uppfattningarna om vad rättvisa och också jämställdhet innebär,

är subjektiva. Begrepp som rättvisa, jämlikhet och jämställdhet kan beskrivas och definieras men ändå inte sammanfattas på ett sådant sätt att resultatet skulle vinna gehör med avseende på alla människors subjektiva uppfattningar. Oberoende av dessa definitionsmässiga svårigheter, speciellt när det gäller rättvisa, strävar man ändå till att uppnå rättvisa förhållanden i olika sammanhang, till exempel genom lagstiftning.

Några centrala drag i John Rawls teori om rättvisa

HUR SKAPAR MAN ett samhälle vars basstruktur skulle vara rättvis? Rawls var benägen att avvisa tanken på att samhället skulle vara rättfärdigt ordnat om det skulle garantera största möjliga tillfredsställelse för medborgarna. Rawls politiska välfärdsliberalism tar som bekant avstånd från det klassiska tänkandet och därmed från Thomas Hobbes, John Locke och John Stuart Mill. Det utilitaristiska »största möjliga lycka för största möjliga antal människor» som recept på ett rättvist samhälle tillfredsställde således inte Rawls. Varför visade Rawls missnöje med utilitarismens grundtanke? Enligt Rawls tar inte utilitarismen skillnaden mellan människor på allvar. Man offrar ju enskilda människor för en gemensam god sak. Varför skulle förnuftiga människor gå med på att se hur den egna friheten kränks för att andra skall tillföras mera lycka? (Hansson 1993). Detta resonemang kan hänföras till dagens jämställdhetsdebatt. Varför skulle till exempel lönemässigt diskriminerade kvinnor som minoritet i en fabrik gå med på »högsta möjliga lön för största möjliga antal män» såvida samtliga anställda i fabriken, oavsett könstillhörighet, utförde likvärdigt arbete»? Detta även om lyckan eller lönen skulle maximeras för majoriteten av de anställda.

I sökandet efter ett alternativ till utilitarismen återvände Rawls till traditionen som Immanuel Kant skapat och önskade liksom Kant² behandla varje människa som ett mål och inte som ett medel. Rawls tog därmed till sig Kants deontologiska³ sätt att närma sig ett rättvist samhälles grundstruktur. Att Rawls använder ett deontologiskt rättvisbegrepp innebär att det rätta har företräde före det goda i motsats till vad en teleologisk teori som utilitarismen gör gällande:

vad som är rätt beror på vad som är gott. Rawls försökte att i form av en tankemässig konstruktion bilda sig en uppfattning om ett rättvist samhälle. Rättvisprinciperna förutsätts vara offentliga och dessa principer skall sammanföra människorna. Om människorna lämnar principerna så avstår de också från gemenskapen. Ett rättvist samhälle betraktas som ett gott samhälle och det är naturligt att människorna vill ha del i ett sådant samfund. Det hör ihop med människans goda att tillägna sig rättvisa. Rawls (1971) utgick ifrån att det som är gott inte kan stå i strid med människans natur. Om man önskar följa sin natur så är det rättvisan som skall styra våra övriga önskemål. De övriga önskemålen skall således inte styra rättvisan. Kukathas och Pettit (1992, s. 80) redogör för Rawls precisering av rättvisa enligt följande: »Rättvisa är vad som uppnås när offentliga regler efterlevs: den resulterande fördelning av goda och dåliga ting är därför också rättvis – vilken den än må vara». Att Rawls betraktade begreppet rättvisa som *fairness*⁴ ger dessvärre heller ingen klar definition av vad rättvisa egentligen står för. Man måste tydligen ty sig till att betrakta Rawls rättvisa som ett redskap i samhället. Det handlar om ett system av samarbete där människorna förutsätts vara fria och jämlika och antagligen också förnuftiga och utrustade med en känsla för rent spel. När Rawls använde begreppet *fairness* som alternativ till *justice* innebär *fair* för Rawls ett opartiskt val. *Fairness* handlar ju om att man deltar i en verksamhet där man själv är med om att bestämma reglerna. Det är tillräckligt att man medverkar och accepterar rent spel. Det handlar om att gå med på vissa principer. Men varför skulle man betrakta rättvisa som *fairness*? Rawls har förklarat detta enligt följande: Begreppet ska uppfattas som ett politiskt begrepp om rättvisa och av detta följer att begreppet också ska uppfattas som moraliskt. Utöver det är begreppet avsett att användas för speciella politiska, sociala och ekonomiska institutioner i avsikt att utgöra grunden för en konstitutionell demokrati.

Om man dristar sig till att jämföra *fairness*, *fair* och *rent spel* med de jämställdhetsfrågor som utspelas idag så står man inför stora problem. Rawls utgick ifrån att rättvisprinciperna skulle vara offentliga och dessa principer skulle sammanföra människorna. När

det gäller jämställdhet är det egentligen inte nödvändigt att följa principerna eftersom jämställdhet som ideal och som samhällspolitiskt mål fortfarande är isolerat från andra områden, tvärt emot vad principen om *Gender mainstreaming* förespråkar, det vill säga att jämställdhetsstrategier skall problematiseras i de ordinarie verksamheterna och inte agera separerat från andra områden. Visserligen kan och bör gärna jämställdhet ses som ett redskap i likhet med det som Rawls anfört om fairness, men det skulle också kräva att alla är överens om systemet, reglerna och spelet. Så länge som jämställdhet som redskap i samhället inte allmänt uppfattas som rent spel utan utgör ett separat område, är det omöjligt att förverkliga jämställdhet som en naturlig del eller följd av ett rättvist samhälle.

Enligt Rawls kan det kontraktteoretiska tillvägagångssättet tillämpas så, att vi frågar oss vad vi skulle göra ifall vi inte styrdes av något egenintresse i en fiktiv valsituation. Rawls föreställde sig att man befinner sig i en ursprunglig position (*The Original Position*) under en slöja av okunnighet (*Veil of Ignorance*). Nu, i en imaginär situation av allmän intressegemenskap, vet man inte hur de olika alternativ som erbjuds kommer att påverka den egna framtiden. Faktiskt förutsätts människorna inte ha en aning om vilken position man kommer att ha »i verkligheten», varken social ställning, klasstillhörighet eller intelligens. Det enda deltagarna känner till är allmänna fakta om det mänskliga samhället: »... i själva verket antas parterna känna till alla generella fakta som påverkar valet av rättvisepprinciper» (Rawls 1996, s. 144). Metoden skall påvisa det bästa eller det mest eftersträvansvärda av de alternativa arrangemangen, åtminstone i fråga om rättvisa. Rawls har på grund av den omfattande kritiken kring hans fiktiva valsituation, förtydligat vissa omständigheter kring situationen i den ursprungliga positionen i sitt verk *Vad rättvisan kräver* (*Justice as fairness: A Restatement*). Rawls poängterar att kontrahenterna inte har en aning om sin sociala samhällsställning, eller de särskilda genomgripande uppfattningarna hos personerna som de företräder. Parterna känner heller inte till personernas ras, etniska tillhörighet, medfödda anlag som till exempel styrka och intelligens. Viktigast av allt i denna kontext

torde vara att parterna inte känner till personernas kön. Dessa begränsningar har till syfte att slå ut de handlingsfördelar som skulle kunna uppstå i en sådan situation. Positionen är utformad som en situation där parterna behandlas som fria och jämlika och som tillräckligt informerade och rationella.

Primära sociala nyttigheter (*Primary social goods*) bör ju fördelas rättvist. Nyttigheterna kallas sociala därför att det är samhället som kontrollerar och fördelar dessa (Hansson 2001). Detta till skillnad från hälsa och intelligens som samhället knappast kan göra anspråk på att fördela även om samhället naturligtvis kan anvisa utbildning och stöd, bidra till upprätthållandet av hälsan och bota sjukdomar genom att fördela vård. De primära nyttigheterna utsträcks till att omfatta det som personer behöver för att kunna vara jämlika medborgare. Personer anses ha moraliska förmågor och de skall också förutsättas ha intresse av att utveckla dessa (Rawls 1996). Knappast tackar någon nej till mera rättigheter, möjligheter, friheter eller makt. Men hur kan man åstadkomma en rättvis fördelning?

Enligt Rawls är rättvisa det kännetecknen hos ett arrangemang som garanterar att – just detta arrangemang – erbjuder en gyllene medelväg mellan sinsemellan oförenliga krav. Rättvisa är *fairness* och är sammanlänkad med procedurer som skulle ha valts i en *fair* överenskommelse. Enligt Rawls handlar social rättvisa om en ren procedurmässig rättvisa. Det finns ingen ideal fördelning som modell och ingen särskild procedur som garanti – det finns inget oberoende kriterium för det rätta resultatet. Genom ren procedurmässig rättvisa grundas således riktigheten hos en fördelning på rättvisan hos själva systemet där rättvisan antas skapas (Kukathas & Pettit 1992; Rawls 1971; Rawls 1996). Vilka principer om rättvisa skulle väljas?

Rawls tillhandahåller som bekant två principer om rättvisa. Den första principen och den som förefaller att vara den mest intresseväckande ur ett jämställdhetsperspektiv lyder: »First, each person is to have equal right to the most extensive basic liberty compatible with a similar liberty for others» (Rawls 1971, s. 60) eller i Hanssons (193, s. 12) översättning: »Varje person skall ha lika rätt

till det mest vidsträckta system av grundläggande friheter som är förenligt med ett likartat system av frihet för alla». Andemeningen i den andra av Rawls (1971) principer, differensprincipen, är att endast ojämlikheter som är till nytta för dem som har det sämst får förekomma: »Second: social and economic inequalities are to be arranged so that they are both (a) reasonably expected to everyone's advantage, and (b) attached to positions and offices open to all». Rawls formulering av denna andra princip i den reviderade upplagan (1996, s. 96) på svenska lyder: »Sociala och ekonomiska ojämlikheter skall ordnas så att de är både a) till största förväntade fördel för de minst gynnade och b) knutna till ämbeten och befattningar som står öppna under förhållanden som ger skäligt jämgoda möjligheter». Valet av rättvisepprinciper antas ske enligt den så kallade »maximinstrategin». ⁵ Rawls (1996) poängterar att man ibland diskuterar maximinkriteriet som en synonym till differensprincipen och påpekar att maximinkriteriet är en regel för val under stor osäkerhet medan differensprincipen är en rättvisepprincip som skall tillämpas på samhällets grundstruktur.

Tullberg (2004, s. 72) anser att Rawls differensprincip endast utgör en »intellektualisering av en vanlig vänsteruppfattning». Enligt Tullberg har Rawls inte kunnat motivera differensprincipen och därmed skulle största delen av resonemanget falla sönder. Men är bygget så bräckligt som Tullberg påstår? Till exempel Reinikainen (2004) framhåller att frihetsprincipen och differensprincipen utgör specialfall av den generella rättsuppfattningen, demokratisk jämlikhet: det vill säga att alla sociala nyttigheter skall fördelas jämligt om inte en ojämlik fördelning är till de sämst ställdas fördel.

En tydlig motivering för differensprincipen är att de sämst ställdas möjligheter skall göras så optimala som möjligt. Rawls strävade ju efter att finna ett alternativ till det utilitaristiska tanke sättet där den stora massan gynnas på bekostnad en minoritet i sämre position.

Men Rawls två principer kommer i prioritetsordning eftersom rättvisa har företräde framför effektivitet och välfärd (Rawls 1971). Det måste finnas lika chanser att tävla om de mest önskvärda positionerna. Om det inte existerar lika chanser behöver inte de män-

niskor som skulle vara bäst kvalificerade nödvändigtvis nå dessa positioner.⁶ Inte minst ur ett jämställdhetsperspektiv är det intressant att konstatera att ojämlik behandling kan ses som rättfärdigad såvida de sämst ställda gynnas – detta även när det gäller befattningar och samhällsställningar. En person förutsätts kunna nå ämbeten och befattningar om personen kan och vill utveckla sina talanger. Men har man jämlika möjligheter att göra detta?

Dessa problem kan, med vissa svårigheter, förflyttas från Rawls teoretiska resonemang till dagens jämställdhetsdebatt: det antas att en kvinna kan nå ämbeten och befattningar om hon kan och vill utveckla sina talanger. Men har hon jämställda möjligheter att göra detta? Denna argumentering kan jämföras med tanken om positiv diskriminering. Med positiv diskriminering åsyftas ju att man, till exempel, i valet mellan två lika eller i det närmaste av samma mått kvalificerade aspiranter, kan ge företräde åt den kandidat som tillhör det underrepresenterade könet. EU-direktiv om myndighets-samverkan mot diskriminering reglerar också handlingarna. Dessutom har i Europaparlamentets och rådets direktiv 2002/73/EG (2002) om ändring av rådets direktiv (76/207/EEG) om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor, en ny artikel (8a) införts, där det stadgas att medlemsstaterna ska utse ett eller flera organ för att bland annat kontrollera att bestämmelserna om likabehandling efterföljs. Positiv diskriminering leder ofta till kontroverser och man frågar huruvida sådana här metoder leder till ett rättvist resultat. När argumenten tryter hänvisar man till att det är kompetens och inte könstillhörighet som skall avgöra – detta även i fall där det handlar om att välja mellan en kvinna och en man med likvärdiga meriter. Men om man vill tolka jämställdhet ur ett rättviseperspektiv med Rawls teori om rättvisa som grund, borde man i stället fråga huruvida positiv diskriminering är ett rättvist redskap.

Begreppet rättvisa kan knappast analyseras på ett sådant sätt att resultatet skulle vinna gehör med avseende på alla människors subjektiva uppfattningar. Knappast låter sig de flesta nöja sig med att

Rawls (1971; 1996, s. 78) definierar motsatsen till rättvisa: »en orättvisa är således en ojämlikhet som inte är till gagn för alla». Rawls har visserligen själv medgivit att denna beskrivning är vag och ger utrymme för ett flertal tolkningar. Oklarheter av detta slag, bland många andra, har naturligtvis tjänat som inspiration åt kritikerna.

Anmärkningarna mot Rawls teori om rättvisa och även mot hans revideringar är kraftfull och omfattande och kommer från många håll. Denna artikel är inte ägnad åt att redogöra för argumenten hos Rawls antagonister men det förefaller som om det vore omöjligt att behandla Rawls teorier utan att fästa något som helst avseende vid den kritik som framförts mot dessa under många år. Förvisso finns det skäl att komma ihåg att den massiva kritiken har bidragit till att Rawls utvecklade och förtydligade sin teori.

Till exempel den kommunitaristiska kritiken har ju i princip utvecklats i protest mot *A Theory of Justice*. Bland kommunitaristerna, gemenskapsfilosoferna eller »gemenskaparna», som de faktiskt också kallats, utgör Alasdair MacIntyre, Michael J. Sandel och Michael Walzer, kända profiler. Kommunitarismen⁷ är en reaktion mot teorier som gör anspråk på att vara allmängiltiga och utger sig för att formulera universellt giltiga normer utgående från ett abstrakt »jag». Sådana teorier är till exempel klassiska moralteorier, rättsteorier, utilitarism, rättighetsteorier och kontraktsteorier.

I sammanhanget kan noteras att Robert Nozick, som ju kan betraktas som en av Rawls främsta angripare, i likhet med Rawls vänder tillbaka till kontraktsteorin i ett försök att modernisera bort samhällskontraktet (Nozick 19974; 2001). Ändå kan man betrakta Nozicks verk *Anarchy, State and Utopia* som ett direkt angrepp mot Rawls teori om rättvisa.

Kommunitaristerna kritiserar också liberal individualism. På grund av denna kritik kan kommunitarismen betraktas som en nyare teori även om liknande tankegångar florerade redan under antiken. Gemenskapsfilosoferna strävar efter en förståelse av den enskildes position i samhället och också av samhällets tradition. MacIntyre, Sandel och Walzer går till angrepp mot Rawls uppfattning om att de grundläggande rättigheterna nödvändigtvis ska vara universella.

De framhäver att det är viktigare att framhålla vilka värden som är gemensamma för medborgarna i olika samhällen och som har utvecklats under en lång tid. Människorna antas vara präglade av dessa uppfattningar och kan inte bilda sig en uppfattning om vad som är gott och rätt (MacIntyre 1988; Sandel 1998; Walzer 1987). Därför har rättsuppfattningen i Rawls teori om rättvisa kommit att utgöra kom-munitarismens främsta angreppspunkt.

Som tidigare har påtalats har många forskare med feministiska inriktningar uttryckt missnöje och kritik över Rawls tankemässiga konstruktioner och idéer överhuvudtaget. Som Morgan (1994) påpekar ifrågasätter feministiska teoretiker själva modellen med det individualiserade autonoma »jag» som förutsätts av en själv-centrerad mansdominerad tradition. Hon skriver till exempel: »jag förutspår att det inte kommer att finnas någon Rawls, ingen Nozick, ingen stjärna inom feministisk metodteri. Av två skäl kommer ingen enskild individ att utväljas. Ett skäl är att centrala moraliska och teoretiska diskussioner äger rum i en stor dialektisk skala där den feministiska gemenskapen kämpar för att utveckla en feministisk etik» (1994, s. 90). Även till exempel Marta Nussbaum, Catharine McKinnon och Eva-Maria Svensson har haft många invändningar mot Rawls teori om rättvisa. Nussbaum har till exempel (2002) inte kunnat acceptera Rawls syn på familjen eftersom Rawls i det närmaste jämför familjen med institutioner såsom kyrkor och universitet vilket svårligen kan kopplas till familjens inre liv. Rawls diskuterade ju aldrig till exempel »vad en familj är» och hur denna skall främjas. Men Nussbaum har ändå kunnat finna ställningstaganden som hon delar med Rawls: »Båda sätter vi individen i centrum, båda anser vi att friheten att sluta sig samman och rätten att definiera sig själv spelar en viktig roll, och båda anser vi att kärlek och omsorg är ett inneboende värde» (Nussbaum 2002, s. 334).

Avslutande reflektioner

DENNA ARTIKEL UTGÅR från John Rawls teori om rättvisa. En av intentionerna utgörs av att diskutera om man kan använda jäm-

ställdhet ur ett rättviseperspektiv och den övergripande frågan består i huruvida jämställdhet är rättvist.

Det står helt klart att begreppet rättvisa inte kan definieras på ett sådant sätt att resultatet skulle vinna gehör hos olika individers med olika subjektiva uppfattningar. Ändå strävar man efter rättvisa till exempel genom olika proklamationer och lagar. Det diffusa begreppet rättvisa till trots, så kan man ändå påvisa en förbindelse mellan rättvisa och jämställdhet. Det är tydligt att det som uppfattas som visioner om rättvisa utgör grunden för jämställdhetsidealet. Man strävar ju efter det tillstånd som man uppfattar som ett rättvist förhållande mellan könen. I detta sammanhang använder man ofta uttryck som »lika möjligheter», »lika rättigheter» och »lika skyldigheter». Rent konkret kunde dylika premisser innebära frånvaro av diskriminering på grund av kön.

Jämställdhet kan betraktas som ett normgivande begrepp eftersom det bakom användandet av begreppet i fråga finns en föreställning om att människor av båda könen skall ha lika värde. När man med utgångspunkt i Rawls teori om rättvisa, diskuterar rättvisa som begrepp förefaller det naturligt att anta att Rawls rättvisebegrepp och begreppet jämställdhet klarar av en jämförelse med varandra: rättvisa ses ju både som ett politiskt och ett moraliskt begrepp och rättvisa skall utgöra grunden för en konstitutionell demokrati. Så långt verkar resonemanget klart. Men enligt Rawls är rättvisa inte fråga om någon anpassning till ett ideal – det finns ju inget mönster. När det gäller Rawls teori om rättvisa så kan förbindelsen till jämställdhet ses som given såvida man begränsar sig till: »varje person har rätt till det mest vidsträckta system av friheter... sociala och ekonomiska ojämlikheter skall ordnas så att de är knutna till ämbeten och författningar som står öppna under förhållanden som ger skäligt jämngoda möjligheter».

Vi strävar efter någon form av rättvisa till exempel genom lagstiftning. Men utgör formella rättigheter en garanti för rättvisa förhållanden? Formella rättigheter förtydligar att det finns ett tillstånd som man vill uppnå. Meningen med rättigheterna borde ligga i de praktiska konsekvenserna.

Även om uttalandet av en rättighet anses garantera rättigheten så behöver automatiken inte vara självklar. För att rättigheterna skall ha en funktion måste alla vara överens om att erkänna dessa rättigheter, att skydda dessa rättigheter och handla i överensstämmelse med dessa rättigheter. Förutom rättvisa krävs också ett rättvist bemötande. När det gäller till exempel mänskliga rättigheter så utgörs grundproblemet inte av att rättfärdiga dessa rättigheter, snarare ligger problemet i att skydda rättigheterna.

Inte minst sett ur ett jämställdhetsperspektiv, är det intressant att konstatera att ojämlig behandling kan anses som rättfärdigad såvida de sämst ställda gynnas – detta även när det gäller befattningar och samhällsställningar. Varför? I ett jämställdhetsperspektiv är det möjligt att hänvisa till frågor om positiv diskriminering till exempel i form av kvoteringsförfaranden. Kvotering till exempel inom den kommunala politiken i Finland utgör ingen garanti för vare sig kvantitativ, numerisk eller kvalitativ, innehållsmässig jämställdhet. Kvotprincipen behöver till exempel inte användas när det gäller val av ordförande i olika kommunala organ. Även om samtliga ordförande i en kommuns nämnder skulle bestå av enbart kvinnor alternativt män så skulle inte detta strida mot lagstiftningen. Huruvida ett sådant förfarande främjar jämställdheten på ett målinriktat sätt förblir, tillsvidare, en tolkningsfråga.

Det bör framhållas att kvotering handlar om en kvot, en andel eller en tilldelning och inte om absolut lika representation vilket ju är fallet när man ställer krav på paritet⁸ vilket åsyftar att ha lika värde. »Paritet» används ofta i betydelsen »stadigvarande representation av kvinnor». Detta är till exempel fallet när man förhandlar om lika lön för kvinnor och män med utgångspunkt i att båda könen har lika värde och att respektive kön utför likvärdigt arbete.

Det har redan fastslagits att det enligt Rawls förmenande inte är nödvändigt att behandla människor jämbördigt för att nå lika resultat. Tvärtom – olika behandling kan ses som ett redskap för rättvisa. Skulle man utgå ifrån att likvärdig behandling producerar likvärdiga resultat och om resultatet ändå inte blir rättvist står man inför ett nytt problem, åtminstone när det gäller jämställdhetsfrågor. I

jämställdhetsfrågor leder ett sådant resultat ledigt till påståendet att kvinnor och män uppenbart inte är jämställda och att deras biologiska konstitution har en oundviklig effekt. Men, om man argumenterar för jämställdhet så innehåller ju själva resonemanget, rent logiskt, att det finns någon form av olikheter eller orättvisor som bör rättas till. Vad skulle man annars rätta till, likställa eller jämställa? Som Sevenhuijzen (1998, 13) konstaterar: »If there were no differences, it would be pointless to take equality as an ideal».⁹

Medan formuleringar kring rätt, rättvisa, jämlikhet och jämställdhet är att betrakta som filosofiska problem kan rättfärdigandet av rättigheterna ses som politiska problem. Det är tydligt att en nations respekt för mänskliga rättigheter förutsätter såväl »*de jure*» som »*de facto*» processer. Rättigheterna skall inte bara förankras på juridisk väg, de måste också omsättas i handling. Abstrakta formuleringar om ett fiktivt idealtillstånd räcker inte långt.

Vad är jämställdhet? Man kan börja med att fråga: vad är ett jämställdhetsperspektiv? Ett jämställdhetsperspektiv kan innebära de teoretiska villkoren som man utgår ifrån när man arbetar för att nå jämställdhet. Kvinnorna och männen skall inte bli likadana som varandra men de bör ha lika rättigheter och skyldigheter. Grundsynen för jämställdhet kan betraktas som normgivande eftersom begreppet vilar på visionen att människor av båda könen skall ha lika värde. Är jämställdhet rättvist? Jämförelsen av begreppen rättvisa, jämlikhet och jämställdhet tyder på att dessa båda begrepp står i relation till varandra därför att jämlikhet och jämställdhet kan ses som en tolkning av rättvisa och rättvisa kan ses som en förutsättning för jämlikhet och jämställdhet. Man skulle, till exempel, knappast påstå att man strävade efter rättvisa förhållanden mellan kvinnor och män i det fall att man inte såg rättvisa som ett kriterium för denna strävan till jämställdhet. Med ledning av detta resonemang kan man sluta sig till att rättvisa är en utgångspunkt för jämställdhet och att jämställdhet är ett rättvist samhällspolitiskt mål.

→

Siv Stolpe-Kaustinen är pol. lic. i socialpolitik vid Åbo Akademi

ÄR JÄMSTÄLLDHET RÄTTVIST?

Noter

1 Inom engelskan används »equality» för »jämlighet» och för »jämställdhet» har uttrycket »Gender Equality» använts. Numera använder man sig av uttrycket »Equal Opportunities» som ingår i EU:s fjärde och femte handlingsprogram för jämställdhet. På finskspråkigt håll används begreppet »tasa-arvo» för både »jämlighet» och »jämställdhet». I Norge återfinns begreppet »likhet» som åsyftar »jämlighet» och »likestilling» för »jämställdhet». Inom det danska språket står »lighed» för »jämlighet» och »ligestilling» för »jämställdhet». Termerna »likestilling» och »ligestilling» har visat sig ge upphov till missuppfattningar eftersom intentionen bakom jämställdhetstanken inte är att göra kvinnor och män lika.

2 Den syn på människan som Immanuel Kant (1724–1804) företrädde är positiv: »Mänskligheten som släkte skulle fostras av sina historiska erfarenheter och uppnå ett tillstånd av förnuft och moralisk fullkomning. Människan skulle nå sin bestämmelse, uppnå sin sanna mänskliga natur, genom den historiska processen» (Se Nordin 1999).

3 Pliktetik kallas också »deontologisk etik» av det grekiska ordet »to deon», det som bör göras och »logos», lära samt »ethos», sedvänja. Definition: Det moraliska värdet grundas på plikt känsla. (Det som är gott är det som jag upplever som min plikt att göra).

4 I översättning: »rättvisa», »ärlighet», »öppenhet», »rimlighet», »skälighet». I den svenskspråkiga och reviderade upplagan av *A Theory of Justice* (1971) (se Rawls 1996), översätts »justice as fairness» till »rättvisa som skälighet».

5 Hur skall man kunna bestämma rättvisepinciperna i UP? Deltagarna i UP förut-sätts välja en så kallad »maximinstrategi» och därmed rangordnas helt enkelt alternativen efter deras sämsta möjliga utfall för att sedan stanna för det alternativ vars sämsta möjliga utfall är bättre än det sämsta utfallet av något av de andra alternativen. Denna strategi medger möjligheten att »det värsta» kan inträffa: det vill säga att en människas framtida position i samhället skulle bestämmas av dennas mest hängivna motståndare (Kukathas & Pettit; Rawls 1971).

6 Jfr diskussionen kring detta i t.ex. Andersson, 2002.

7 Kommunitarism: *Communitarism* (*communitas* eller *communitatis* lat.). Har även översatts till svenska som »gemenskapsetik» (Nergelius 2001).

8 »Paritet» (*parité* fr.). 1993 ställdes i Frankrike krav på att det i folkförsamlingarna, både på lokal och nationell nivå skulle ingå lika delar kvinnor och män. Detta krav ledde så småningom till en ändring av vallagen.

9 På svenska: Om det inte fanns några skillnader så skulle det vara meningslöst att ha jämställdhet som ett ideal.

Referenser

ANDERSSON, ÅSA, »Hur rättvist är genus? En undersökning av genus och genus-systemet utifrån John Rawls rättviseteori», *Tidskrift för politisk filosofi*, nr 1, 2002, s. 60–77.
Europaparlamentets och rådets direktiv 2002/73/EG av den 23 september 2002 om ändring av rådets direktiv 76/207/EEG om genomförandet av principen om likabehandling av kvinnor och män i fråga om tillgång till anställning, yrkesutbildning och befordran samt arbetsvillkor.

- HANSSON, SVEN OVE, *Idéer om rättvisa*, Stockholm: Tidens Förlag, 1993.
- HANSSON, SVEN OVE, *Rättvisa och effektivitet – en idéanalys*, Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi, Stockholm: Rapportgruppen för studier i offentlig ekonomi, 2001.
- KUKATHAS, CHANDRAN & PETTIT, PHILIP, *John Rawls: En introduktion*, Göteborg: Daidalos, 1992.
- Lag om ändring av lagen om jämställdhet mellan kvinnor och män* (609/1995), Finlands Författningssamling.
- Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män* (1986/60), Finlands Författningssamling.
- Lag om jämställdhet mellan kvinnor och män* (15.4.2005/232), Finlands Författningssamling.
- MACINTYRE, ALASDAIR, *Whose Justice? Which Rationality?*, Notre Dame: University of Notre Dame Press, 1988.
- MORGAN, K., »Kvinnor och moraliskt vainsinne», i E. J. Emt, & E. Mansèn (red.). *Feministisk filosofi*. Stockholm: Nya Doxa, 1994.
- NERGELIUS, JOAKIM, (red.), *Rättsfilosofi: Samhälle och moral genom tiderna*, Lund: Studentlitteratur 2001.
- NORDBORG, GUDRUN, »Barnfrid? Rättens möjligheter att skydda barn vid brottsmål respektive vårdnad och umgänge», i M. Eriksson, A. Nenola, M. Nilsen, (red.). *Kön och våld i Norden*, Rapport från en konferens i Køge, Danmark. 23–24 november 2001, Köpenhamn: Nordiska Ministerrådet, Tema Nord, 545, 2002, s. 183–199.
- NORDBORG, GUDRUN, »Kvinnofridsbrottet och annat sexualiserat våld i lag och praxis», (2005), i S. Stolpe-Kaustinen (red.), *Mäns våld mot kvinnor och barn: Vems ansvar?*, rapport från konferensen »Mäns våld mot kvinnor och barn: Vems ansvar?» i Mariehamn 19–20 oktober 2004, Mariehamn: Ålands Landskapsregering, 2005, s. 32–42.
- NORDIN, SVANTE, *Det politiska tänkandets historia*, Lund: Studentlitteratur, 1999.
- NOZICK, ROBERT, *Anarki, stat och utopi*. Stockholm: Timbro, 2001.
- Polislagen* (7.4. 995/493), Finlands Författningssamling.
- RAWLS, JOHN, *A Theory of Justice*, Oxford: Oxford University Press 1971.
- RAWLS, JOHN, *Political Liberalism*, New York: Columbia University Press, 1993.
- RAWLS, JOHN, *En teori om rättvisa*, Göteborg: Daidalos, 1996.
- RAWLS, JOHN, *Vad rättvisan kräver: Grunddrag i politisk liberalism*, Göteborg: Daidalos, 2005.
- REINIKAINEN, JOUNI, »Rättvisans moder», *Tidskrift för politisk filosofi* nr 1, 2004, s. 32–51.
- ROTH, ANN-KATRINE, *Nya jämställdhetsboken – från teori till praktik*, Stockholm: Norstedts Juridik AB, 2002.
- SANDEL, MICHAEL J., *Liberalism and the Limits of Justice*. Cambridge: Cambridge University Press 1998.
- SEVENHUISEN, SELMA, *Citizenship and the Ethics of Care*. Feminist considerations on justice, morality and politics, London and New York: Routledge, 1998
- Strafflagen* (21.4. 1995/578), Finlands Författningssamling
- TULLBERG, JAN, »Om rättvisa – en reflektion med fokus på reciprocitet», *Ekonomisk debatt*, årgång 32, nr 3, 2004, s. 70.
- WALZER, MICHAEL, *Interpretation and Social Criticism*, Cambridge: Harvard University Press, 1987.